

Sławomir Łotysz

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN
ORCID 0000-0003-4426-6401

Magdalena Zdrodowska

Instytut Sztuk Audiowizualnych, Uniwersytet Jagielloński
ORCID 0000-0002-4421-8963

Znaczki pocztowe w komunikowaniu zdrowia: polio, ikonografia medyczna i niepełnosprawność

Postage Stamps in Health Communication: Polio, Medical Iconography, and Disability

The primary function of a postage stamp is to certify payment for postage; however, stamps often serve additional purposes, including disseminating the information or ideas communicated in their graphic design. Recognizing their significant propaganda potential, states and international organizations – the exclusive issuers of stamps – have long used stamps to convey health messages. This article aims to describe the role of postage stamps in health communication, exemplified by an analysis of the iconography of polio stamps in the Gwen Prout philatelic collection (Wellcome Collection, London). The primary visual tropes employed by this medium are identified, with particular emphasis on the visual rhetoric used to represent disability.

Keywords: philately, health communication, disability, media

Słowa kluczowe: filatelistyka, komunikacja zdrowia, niepełnosprawność, media

Wstęp

W 1988 r. jeden z urzędników Administracji Pocztowej Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) stwierdził, że kraje rzadko sięgające do tematów medycznych na znaczkach pocztowych „nie w pełni rozumieją, jak ogromny potencjał w zakresie edukacji zdrowotnej w nich drzemie”¹. Wiele państw najwyraźniej jednak zdawało sobie z tego sprawę, jeśli sądzić z imponującej kolekcji takich znaczków wystawionych w Muzeum Pocztowym WHO

1 O.A. Madsen, *Health Message on Everybody's Mail*, „World Health Forum” 1988, t. 9, nr 1, s. 24.

w Genewie. Znaczkami istotnie były i nadal są wykorzystywane w komunikowaniu zdrowia, bądź to z inicjatywy poszczególnych państw, bądź w ramach prozdrowotnych kampanii filatelistycznych organizowanych przez WHO lub inne organizacje stawiające sobie za cel poprawę zdrowia publicznego. Znaczkami należy zatem postrzegać jako kolejne medium, obok ulotek, prasy, radia, telewizji czy internetu, służące przekazywaniu informacji z zakresu nauk biomedycznych i wspierające podejmowanie świadomych decyzji w zakresie zdrowia. Najbliżej im do plakatu, jednak z uwagi na niewielki rozmiar, sposób dystrybucji i jej zasięg, jest to medium szczególne.

Zdrowie i medycyna stanowią jeden z najpopularniejszych tematów wśród kolekcjonerów. Na świecie ukazuje się kilka magazynów filatelistycznych specjalizujących się w tej tematyce, by wymienić choćby „Scalpel & Tongs”, wydawany od 1956 r. przez Sekcję Medyczną działającą w ramach American Topical Association, największego stowarzyszenia kolekcjonerów zbierających walory filatelistyczne z klucza tematycznego. Jest to ponadto kategoria obecna praktycznie na każdej wystawie filatelistycznej.

Piśmiennictwo naukowe poświęcone filatelistyce medycznej jest również dość obszerne. Nie brakuje rozważań na temat roli filatelistyki w promocji zdrowia i edukacji zdrowotnej, szczególnie aktualnych wobec wyraźnego spadku liczby przesyłanych listów, co jest konsekwencją systematycznego rozwoju komunikacji elektronicznej². Najczęściej są to jednak opracowania, które traktują znaczkami jako pretekst do przedstawienia historii medycyny, albo bardziej szczegółowo – dziejów poznania etiologii konkretnej choroby i dziejów wysiłków na rzecz jej pokonania. Do najczęściej poruszanych zagadnień należą malaria³, rak⁴, AIDS⁵, a ostatnio COVID-19⁶. Opracowania dotyczące reprezentacji polio w filatelistyce są wprawdzie dość liczne, ale na ogół są to krótkie omówienia pojedynczych znaczków o tej tematyce, ukazujące się w czasopismach z zakresu pediatrii i medycyny wewnętrznej⁷. Szczegółowego opracowania doczekała się jedynie historia pierwszej znaczka amerykańskiego z 1957 r.⁸

- 2 M.K. Davies, *Health Messages on Postage Stamps*, „World Health Forum” 1992, t. 13, s. 48–49; M. Titford, *Postage Stamps Fading as Medical Education Tool*, „South Medical Journal” 2009, t. 102, nr 7, s. 707–710; T. Pramanik, S. Pramanik, R. Chanda, *Postage Stamps as a Health Promotion Tool in the Nepalese Community*, „Eastern Mediterranean Health Journal” 2004, t. 10, s. 442–444.
- 3 B. Brabin, *Analysing Malaria Events from 1840 to 2020: the Narrative Told through Postage Stamps*, „Malaria Journal” 2021, t. 20, nr 399, s. 1–26.
- 4 U. Sanyal, *Stamping out Cancer*, „British Journal of Cancer” 2003, t. 89, nr 12, s. 2165–2171.
- 5 B. Lefrère, A. Recoing, H. Agut, *HIV and AIDS: a Philatelic Medical Review*, „Virologie” 2011, t. 25, nr 2, s. 21–40; E.E. Vatanoglu, A.D. Ataman, *A Sexually Transmitted Disease: History of AIDS through Philately*, „Journal of the Turkish-German Gynecological Association” 2011, t. 12, nr 3, s. 192–196.
- 6 S.D. Brunn, *Medical Philately and the World of COVID-19 Postage Stamps: Issues of Truth, Health and Wealth*, [w:] *COVID-19 and a World of Ad Hoc Geographies*, red. S.D. Brunn, D. Gilbreath, Cham 2022, s. 143–155; S. Moola, *The Visual Representation of Health Education on COVID-19 African Postage Stamps: a Qualitative Multimodal Semiotic Analysis*, „African Journal of Rhetoric” 2023, t. 15, nr 1, s. 224–246; B. Lefrère, A. Recoing, H. Delacour, *COVID-19 Postage Stamps – Messages in a Message*, „Journal of the American Medical Association” 2021, t. 325, nr 14, s. 1377–1379.
- 7 F.R. Smith, *Poliomyelitis*, „Clinical Pediatrics” 1965, t. 4, nr 1, s. 62–63; R. Kyle, M. Shampo, *Thomas Huckle Weller and the Successful Culture of Poliovirus*, „Mayo Clinic Proceedings” 1997, t. 72, nr 5, s. 422; M. Shampo, R. Kyle, *Jonas E. Salk – Discoverer of a Vaccine against Poliomyelitis*, „Mayo Clinic Proceedings” 1998, nr 73, s. 1176; M. Shampo, R. Kyle, D. Steensma, *Albert Sabin – Conqueror of Poliomyelitis*, „Mayo Clinic Proceedings” 2011, t. 86, nr 6, s. e44; S.Y. Tan, N. Ponstein, *Jonas Salk (1914–1995): A Vaccine against Polio*, „Singapore Medical Journal” 2019, t. 60, nr 1, s. 9–10; S.T. Shulman, *Ethical Pediatrics*, „Pediatric Annals” 2004, t. 33, nr 11, s. 730.
- 8 C. Posner, *3¢ Honoring Those Who Helped Fight Polio (Scott 1087)*, „American Philatelist” 2019, t. 133, nr 9, s. 834–840.

Uznając znaczek pocztowy za wyraz oficjalnego stanowiska władz państwowych wobec problemu polio i element realizacji celów jego polityki, opieramy się na następujących założeniach: po pierwsze, jest to wyraźna deklaracja, że państwo uznaje go za problem ważny, od którego rozwiązania się nie uchyla. Po drugie, przez umieszczenie na znaczku elementów symbolizujących konkretną metodę prewencji, państwo ją rekomenduje. Po trzecie, przez odniesienie się do konkretnych osób lub instytucji zaangażowanych w zwalczanie tej choroby państwo wysyła klarowny sygnał polityczny na zewnątrz, wykorzystując w ten sposób znaczek jako narzędzie dyplomacji zdrowia⁹. W artykule tym demonstrujemy, w jaki sposób cele te były realizowane przez państwa emitujące znaczki o tematyce polio w drugiej połowie XX w., gdy choroba ta była uznawana za jedno z najpoważniejszych zagrożeń zdrowia publicznego w skali globalnej. Analizujemy ponadto, jakie stosowano wówczas strategie wizualne wobec różnych i zmiennych uwarunkowań politycznych, epidemiologicznych i estetycznych epoki.

Za korpus materiału do analizy tematyki polio na znaczkach pocztowych posłużyła kolekcja medycznych znaczków pocztowych Gwen Prout, która znajduje się w archiwach londyńskiej Wellcome Collection¹⁰. Prout, kanadyjska lekarka, która ukończyła medycynę na Uniwersytecie Kolumbii Brytyjskiej w 1969 r., była zapaloną kolekcjonerką znaczków, autorką licznych artykułów na temat historii medycyny widzianej przez pryzmat filatelistyki. Filatelistyczna kolekcja Prout obejmuje 190 tomów podzielonych tematycznie na kolekcje skoncentrowane na konkretnych kondycjach i jednostkach chorobowych (np. rak, trąd, głuchota czy niepełnosprawność) i działach medycyny (np. anatomia, patologia czy bakteriologia), jak i na innych zagadnieniach związanych z medycyną, jak Nagroda Nobla przyznawana w tej dziedzinie, historia medycyny czy reprezentacje medycyny w sztuce. W zbiorach Prout znajduje się kolekcja poświęcona polio, która obejmuje trzy albumy znaczków wydanych od połowy lat pięćdziesiątych XX w. do połowy pierwszej dekady XXI w. Porównanie z liczącą 45 pozycji listą znaczków o tej tematyce sporządzoną w 1992 r. przez Clare W. Cozad potwierdza, że kolekcja Prout jest w tym zakresie kompletna¹¹. Na to samo wskazuje porównanie z sześciotomowym katalogiem filatelistycznym Scotta za 2007 r.¹²

Pomimo wymienionych wyżej atutów kolekcji Prout oparcie na niej analizy niesie z sobą pewne metodologiczne ograniczenia. Po pierwsze, jest ona zanurzona w dyskursie, który nie problematyzuje historii medycyny i jej i uwikłań jako narzędzia przemocy czy biopolitycznej władzy¹³. Kolekcja gromadzona była przez osobę z medycznym wykształceniem, działającą w kraju należącym do Globalnej Północy, a zatem mającą uprzywilejowany dostęp do kanałów dystrybucji walorów filatelistycznych z całego świata oraz środki finansowe niezbędne do uprawiania tego hobby.

9 Proponujemy użycie terminu dyplomacja zdrowia (ang. *health diplomacy*), którą poprzez analogię do dyplomacji nauki (ang. *science diplomacy*) rozumiemy jako wykorzystywanie kwestii zdrowia, np. poprzez udostępnianie wiedzy medycznej lub udzielanie pomocy medycznej innym państwom, jako tzw. miękkiej siły w polityce zagranicznej. Użycie takiego terminu wydaje się bardziej uzasadnione i językowo poprawne, niż tłumaczenie *health diplomacy* jako dyplomacji zdrowotnej, będącej zestawem praktyk negocjacyjnych, których celem jest stworzenie warunków korzystnych dla zdrowia w wymiarze międzynarodowym.

10 Gwen Prout Stamp Collection, wellcomecollection.org/works/gzw4b3x8 [dostęp 10.04.2025].

11 C.W. Cozad, *Polio-related Stamps*, „Scalpel & Tongs” 1992, t. 36, nr 1, s. 9–10.

12 J.E. Kloetzel, *Scott 2007 Standard Postage Stamp Catalogue*. t. 1–6, Sidney 2006.

13 Zob. E. Kim, *Curative Violence. Rehabilitating Disability, Gender, and Sexuality in Modern Korea*, Durham 2017; J. Virdi, *Hearing Happiness. Deafness Cures in History*, Chicago 2020; I.K. Zola, *Medicine as an Institution of Social Control*, „The Sociological Review” 1972, t. 20, nr 4, s. 487–504; P. Conrad, *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*, Baltimore 2007.

Znaczki, karty pocztowe, koperty pierwszego dnia obiegu oraz stemple z kolekcji filatelistycznej Gwen Prout dotyczącej polio (dla uproszczenia w części analitycznej tekstu będziemy posługiwać się terminem „znaczki”) poddane zostały analizie przewodnich tropów ikonograficznych, która pozwoliła stworzyć typologię najczęściej pojawiających się motywów wizualnych i retorycznych: szczepionki, medycznych ekspertów, różnego rodzaju protez oraz przedstawień wirusa. W każdej z tych grup dokonano analizy porównawczej, pozwalającej odtworzyć dominujące kodowania znaczeń i wartości w poszczególnych grupach wyobrażeń. W tym artykule raport z badań zakotwiczony został w analizie i interpretacji konkretnych przypadków. Cezurę czasową wyznacza najstarszy i najnowszy znaczek w kolekcji Prout.

Znaczek jako narzędzie propagandy

Emisja znaczków pocztowych jest wyłączną prerogatywą administracji pocztowej, która w większości krajów jest instytucją państwową. Dlatego symboliczny i znaczeniowy przekaz znaczków pocztowych może być interpretowany nie tylko jako wyraz, ale wręcz element polityki państwa. Na tym założeniu opiera się argument użyteczności znaczków pocztowych jako źródła w studiach nad przeszłością, od lat podnoszony przez historyków. Zdaniem Donalda M. Reida, średniowiecznika Bliskiego Wschodu z Georgia State University, w swoich „nieuchwytnych i frustrująco niekompletnych próbach zrozumienia ludzkiej przeszłości” historycy nie mogą sobie pozwolić na ignorowanie znaczków pocztowych, tak jak nie powinni pomijać dowodów pochodzących z literatury, muzyki, obrazów, monet czy audycji radiowych¹⁴. Na gruncie polskim postulat sięgnięcia po tę kategorię źródeł w praktyce realizowali Włodzimierz Suleja analizując wykorzystywanie filatelistyki przez maszynę propagandową III Rzeszy¹⁵, oraz Dariusz Libionka, robiąc to samo w odniesieniu do propagandy europejskich krajów komunistycznych w latach 1945–1989¹⁶. Przydatnych narzędzi przydatnych dostarcza Harold Kinzer¹⁷, analizując znaczenie znaczków pocztowych jako medium retorycznego, a także Jack Child¹⁸ i David Scott¹⁹ zajmujący się ich semiotyką.

Głównym zadaniem znaczka pocztowego jest poświadczenie, że za list, na który go naklejono i ostemplowano, została uiszczona opłata pocztowa w wysokości wymaganej przez pocztę kraju, w którym został nadany. Zarówno nominał, jak i oznaczenie kraju to stałe elementy każdego znaczka, wypełniające jego funkcję indeksacyjną, a po części symboliczną – znaczek reprezentuje przecież państwo. Pozostałe obrazy i słowa natomiast spełniają jego funkcję ikonyczną – to w tej płaszczyźnie zawarta jest wiadomość, jaką państwo za pośrednictwem znaczka chce przekazać²⁰. Początkowo obrazy umieszczane na

14 D.M. Reid, *The Symbolism of Postage Stamps: A Source for the Historian*, „Journal of Contemporary History” 1984, t. 19, nr 2, s. 223–249.

15 W. Suleja, *Propagandowe treści znaczków pocztowych III Rzeszy*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1990, nr 1110, s. 271–281.

16 D. Libionka, *Znaczki pocztowe krajów „demokracji ludowej” źródłem do analizy propagandy komunistycznej*, „Polska 1944/45–1989: studia i materiały” 2004, nr 6, s. 161–192.

17 H.J. Kinzer, *Postal Stamp Rhetoric*, „Communicator” 1979, t. 9, nr 1, s. 18–29.

18 J. Child, *Miniature Messages: The Semiotics and Politics of Latin American Postage Stamps*, Durham 2008.

19 D. Scott, *European Stamp Design: A Semiotic Approach to Designing Messages*, Londyn 1995.

20 Na trudności w jednoznacznym rozróżnieniu funkcji pełniących przez różne elementy składowe znaczka zwraca uwagę m.in. Scott, *ibidem*, s. 6–7.

znaczkach pełniły wyłącznie funkcja indeksacyjną i symboliczną – wizerunki głów państw, godła i herby zastępowały lub uzupełniały informację o kraju-wydawcy podaną w formie tekstowej. Z czasem ich miejsce zaczęły zajmować wizerunki zabytków architektury, dzieł sztuki, przyrody, a także ważnych postaci sztuki, nauki, medycyny i sportu. Od początku XX w., wraz ze wzrostem popularności kolekcjonerstwa znaczków pocztowych, wiele państw zaczęło ich używać w celu promowania swoich walorów turystycznych i kulturowych. Zdaniem Carlosa Stoetzer z uwagi na swoją „żywą ekspresję” i globalny zasięg znaczki stały się idealnym narzędziem propagandy²¹. Trudno nie zgodzić się zatem z poglądem Stanleya D. Brunna, że znaczek to „wizualny produkt państwa”, chętnie używany do komunikowania jego oficjalnego stanowiska, a nawet do realizowania jego polityki²². Znaczkę pocztowe, a także inne walory filatelistyczne, jak karty pocztowe czy okolicznościowe stemple, były często wykorzystywane do upowszechniania ideologii politycznych i umacniania pozycji państwa na arenie międzynarodowej²³.

Użyteczność propagandowa „miniaturowych posłańców”, jak znaczki pocztowe nazywa Child, nie ogranicza się do sfery międzynarodowej. Na duży potencjał filatelistyki w procesie „kształtowania świadomości społecznej” również w warunkach wewnętrznych zwracał uwagę Lesław Wojtasik. Pisząc te słowa w wydanej w 1975 r. książce *Teoria i praktyka politycznej propagandy wizualnej*, ten oficer polityczny Ludowego Wojska Polskiego miał na myśli umacnianie autorytetu komunistycznej władzy²⁴. Nie mógł jednak przypuszczać, że dokładnie w przeciwnym celu będzie wykorzystywał filatelistykę demokratyczna opozycja, gdy po ogłoszeniu stanu wojennego zaczęła wydawać nielegalne znaczki na potrzeby podziemnej poczty (Wojtasik w tym czasie pełnił funkcję wojskowego komisarza Polskiego Radia). Znaczkę stały się narzędziem, za pomocą którego Solidarność tworzyła swój własny dyskurs wizualny, opozycyjny do reżymowego²⁵.

Potencjał filatelistyki w zakresie kształtowania świadomości społecznej mógł być wykorzystywany nie tylko do stymulowania pożądanych postaw politycznych przez opresyjne reżymy, lecz również do promowania „dobrej obywatelskości”, i to niezależnie od ustroju²⁶. Stąd, jak zauważa Kenneth Dawson, stosunkowo częste w filatelistyce tematy promujące aktywność fizyczną, walkę z nałogami czy profilaktykę zdrowia²⁷.

Tematy dotyczące zdrowia i medycyny pojawiające się w filatelistyce można podzielić na dwie kategorie. Pierwsza obejmuje znaczki upamiętniające przełomowe wydarzenia w historii medycyny. Są to zazwyczaj wizerunki wybitnych lekarzy, odkrywców pa-

21 C. Stoetzer, *Postage Stamps as Propaganda*, Washington 1953, s. 1.

22 S.D. Brunn, *Medical Philately*, s. 143.

23 I. Cusack, *Tiny Transmitters of Nationalist and Colonial Ideology: The Postage Stamps of Portugal and its Empire*, „Nations and Nationalism” 2005, t. 11, nr 4, s. 591–612; P. Raento, *Communicating Geopolitics through Postage Stamps: The Case of Finland*, „Geopolitics” 2006, t. 11, nr 4, s. 601–629; K. Jeffery, *Crown, Communication and the Colonial Post: Stamps, the Monarchy and the British Empire*, „The Journal of Imperial and Commonwealth History” 2006, t. 34, nr 1, s. 45–70; K.J. Lemiski, *The Political Significance of Philately: Imperial and National Postal Systems in Ukraine*, rozprawa doktorska, Arizona State University, Tempe 1999, s. 166–167.

24 L. Wojtasik, *Teoria i praktyka politycznej propagandy wizualnej*, Warszawa 1975, s. 166.

25 K.S. Evans, *The Argument of Images: Historical Representation in Solidarity Underground Postage, 1981–87*, „American Ethnologist” 1992, t. 19, nr 4, s. 749–767. Więcej o wizualnych strategiach obieranych przez opozycję demokratyczną w schyłkowym okresie PRL pisze obszernie Agnieszka Dytman-Stasieńko, *Cyfrowy świat wolności. Technologie medialnego oporu w Polsce w latach 80. XX wieku*, Warszawa 2024.

26 C. Stoetzer, *Postage Stamps as Propaganda*, s. 27.

27 K.P. Dawson, *Stamping out Disease: Health Education and Promotion by Miniature Messengers*, praca magisterska, Victoria University of Wellington, Wellington 2021, s. 111.

togenów, pionierów przełomowych terapii i wynalazców farmaceutyków lub urządzeń medycznych. Takie znaczki są zwykle wydawane w celu upamiętnienia wydarzeń z życia tych osób lub z okazji rocznicy osiągnięć, które zapewniły im miejsce w historii. Również znaczki poświęcone krajowym lub międzynarodowym instytucjom zdrowia publicznego emitowane są przy okazji okrągłych rocznic ich powołania. W piśmiennictwie dominuje pogląd, że znaczki takie mają wysoką wartość edukacyjną, stymulując zainteresowanie medycyną i przyczyniając się w ten sposób do wzrostu świadomości zdrowotnej²⁸. Wydaje się jednak, że jest to co najwyżej efekt uboczny, ponieważ podstawową funkcją takich znaczków jest budowa marki kraju – wizerunek wybitnego lekarza pełni w tym przypadku taką samą rolę, co podobizna kompozytora, fizyka czy sportowca.

Drużga kategoria obejmuje znaczki dotyczące konkretnych zagadnień zdrowia publicznego, na przykład polio, malarii, gruźlicy, AIDS, alkoholizmu czy otyłości. W takim przypadku głównym celem emisji jest uwrażliwienie społeczeństwa na konkretny problem, co z założenia ma skutkować większą skłonnością do szukania informacji o sposobach unikania tych zagrożeń. Niekiedy znaczek podsuwa te rozwiązania wprost, za pomocą obrazów i tekstów wyjaśniając, jak ograniczyć ryzyko zakażenia konkretną chorobą, lub przestrzegając przed konsekwencjami niezdrowego trybu życia. Znaczki takie niekiedy wydawane są jako bezpośrednia odpowiedź na kryzys zdrowia wywołany wybuchem epidemii danej choroby. Częściej jednak data emisji zbiega się z dniem poświęconym konkretnemu zagadnieniu. Na przykład rokrocznie 1 grudnia, gdy obchodzony jest Światowy Dzień AIDS, swoje premiery ma przynajmniej kilka znaczków poświęconych walce z tą chorobą. Emisje takie są niekiedy częścią skoordynowanej kampanii filatelistycznej pomyślanej jako wsparcie większej akcji prozdrowotnej prowadzonej przez WHO, Międzynarodowy Czerwony Krzyż czy inne organizacje tego typu. Zadanie to znaczki wypełniają niekiedy dosłownie, gdy oprócz zwykłej opłaty pocztowej ich zakup wiąże się z koniecznością uiszczenia dodatkowej kwoty, przeznaczonej na fundusz akcji szczepień, funkcjonowanie instytucji leczniczej lub na badania naukowe. Najlepszym przykładem jest kampania Świat Zjednoczony Przeciw Malarii prowadzona w 1962 r., z której wpływy zasilily specjalne konto akcji zwalczania malarii prowadzonej przez WHO w krajach Globalnego Południa²⁹.

Regularność, z jaką organizacje stawiające sobie za cel poprawę zdrowia publicznego w skali globalnej inicjują prozdrowotne akcje filatelistyczne, wynika z ich przekonania o skuteczności propagandy prowadzonej w ten sposób. Opiera się ono na założeniu, że wraz z listem, na który został naklejony, znaczek jest w stanie dotrzeć do praktycznie każdego miejsca na kuli ziemskiej, a szanse na to rosną z każdym kolejnym milionem wydanych egzemplarzy. Oceniając tę skuteczność należy pamiętać, że istnieją dwa zasadnicze typy znaczków: obiegowe i okolicznościowe. Znaczki obiegowe wydawane są w nakładach liczonych w setkach milionów sztuk i posiadają nominały odpowiadające podstawowym taryfom pocztowym, a ich wzory graficzne (na ogół wizerunki zasłużonych osób, rośliny, zwierzęta, zabytki architektury lub inne uniwersalne tematy) nie zmieniają się przez lata. Natomiast gdy mowa o znaczkach np. propagujących zdrowie czy mających zwrócić uwa-

28 W.J. Bishop, N.M. Matheson, *Medicine and Science in Postage Stamps*, London 1948; G. Benedetti, *Philmedica: proposte di tematica medica*, Manduria 1985; G. Scharfenberg, *Medizin und Philatelie*, Berlin 1968; O.E. Černeckij, *Medicina na počtovykh markah*, Moskva 1978; C.B. Yardley, *The Representation of Science and Scientists on Postage Stamps: a Science Communication Study*, Canberra 2015.

29 B. Brabin, *Analysing Malaria Events*, s. 399.

gę na problem zdrowia publicznego, są to na ogół znaczki okolicznościowe, wydawane w znacznie mniejszych nakładach. Również i one mogą być wykorzystane do optacenia przesyłki pocztowej zgodnie z nadrukowanym nominałem, ale ich głównym odbiorcą są kolekcjonerzy znaczków. Proporcje nakładu znaczków obu typów różnią się w zależności od kraju. Na przykład w końcu lat osiemdziesiątych XX w. wydawano w Polsce rocznie około 60 wzorów znaczków okolicznościowych o łącznym nakładzie 400 milionów sztuk, przy czym nakłady poszczególnych wzorów wahały się od 200 tysięcy do nawet 100 milionów sztuk. Ponieważ roczny popyt w normalnym ruchu pocztowym wynosił miliard sztuk, resztę uzupełniano znaczkami obiegowymi, które w razie potrzeby dodrukowywano³⁰.

Wizualna kronika epidemii

Polio, a raczej *poliomyelitis*, znane również jako choroba Heinego-Medina, to wysoce zakaźna choroba wywoływana przez wirus przenoszący się drogą fekalno-oralną. Często nazywana jest również nagminnym porażeniem dziecięcym, a to z uwagi na skutki wywoływane u dzieci poniżej 5 roku życia, wśród których notuje się największy odsetek zakażeń. Paraliż dotyczy głównie kończyn dolnych i zwykle jest trwały, dlatego najbardziej dystyngtywną cechą choroby jest niepełnosprawność, którą wywołuje wśród ofiar³¹. Dotyczy to również przypadku sparaliżowania mięśni klatki piersiowej, gdy osoba chora jest niezdolna do samodzielnego oddychania.

Specyficzne skutki wywoływane przez polio mobilizowały do walki z nią przede wszystkim organizacje charytatywne, na co dzień zajmujące się opieką nad osobami z niepełnosprawnościami. Fakt, że wśród ofiar dominowały dzieci sprawiał, że akcje zbiórek pieniężnych na rzecz badań nad tą chorobą spotykały się z dużym odzewem. W 1938 r. Narodowy Fundusz na rzecz Paraliżu Dziecięcego (National Foundation for Infantile Paralysis, NFIP), założony przez amerykańskiego prezydenta Franklina D. Roosevelta, zainicjował akcję zbiórki dziesięciocentówek, nazwaną później *March of Dimes*. Była to jedna z pierwszych kampanii charytatywnych bazujących na dobroczynności wielu zwykłych ludzi, również dzieci, a nie nielicznych bogatych filantropów³².

W okresie międzywojennym polio pojawiało się głównie w okresach letnich, a liczba zakażeń z roku na rok rosła, choć w niewielkim tempie. Jednak w latach pięćdziesiątych liczba zdiagnozowanych przypadków zaczęła gwałtownie rosnąć, początkowo w wysoko rozwiniętych krajach Globalnej Północy, jak Stany Zjednoczone czy kraje skandynawskie, wywołując tam falę paniki. Z czasem choroba docierała do kolejnych krajów, wywołując te same reakcje. Skali tej paniki nie uzasadniała liczba przypadków ani stosunkowo niewielka śmiertelność, utrzymująca się na poziomie 10 procent. Na przykład w Polsce w najgorszym pod tym względem 1958 r. na polio zachorowało 6 tysięcy osób. Znacznie większym problemem była wówczas gruźlica, której rokrocznie diagnozowano około 80 tysięcy nowych przypadków, nie mówiąc o przeszło 10 tysiącach zgonów, jakie ta choroba powodowała

30 *Nie ma znaczków nijakich*, „Sugestie” 1987, nr 4, s. 30–31.

31 M. Stasiak, *Polio w Polsce 1945–1989: studium z historii niepełnosprawności*, Kraków 2022, s. 6.

32 C. Posner, *3¢ Honoring*, s. 838. *March of Dimes* ukonstytuowało się w organizację non-profit. Po zażegnaniu zagrożenia polio dzięki szczepieniom, organizacja poszerzyła profil, obecnie przedmiotem jej działań jest szeroko pojęte zdrowie matki i dziecka (*March of Dimes*, www.marchofdimes.org [dostęp 5.04.2025]).

Ryc. 1. Norwegia, 1950 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Wellcome Collection, Londyn)

Ryc. 2. Stany Zjednoczone Ameryki, 1957 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Wellcome Collection, Londyn)

w skali kraju³³. Powodem przerażenia, jakie budziło pojawienie się polio w jakimkolwiek kraju, była właśnie trwała niepełnosprawność, jaką ze sobą niosło, i fakt, że dotykała ona głównie dzieci.

Gdy na początku lat pięćdziesiątych fala zachorowań polio ogarnęła Stany Zjednoczone, prace nad szczepionką już trwały dzięki wsparciu funduszy gromadzonych przez NFIP. Zespół Jonasa E. Salka z University of Pittsburgh pracował nad uzyskaniem szczepionki inaktywowanej, a grupa kierowana przez Alberta Sabina z University of Cincinnati – nad żywą szczepionką doustną. Jako pierwsza do użytku trafiła szczepionka Salka, która dla pełnej skuteczności wymagała wykonania trzech zastrzyków. Doustna szczepionka Sabina, znacznie łatwiejsza w aplikacji i tańsza, weszła do masowego użycia na początku lat sześćdziesiątych. Drogą masowych szczepień, najpierw w Stanach Zjednoczonych, a później w kolejnych krajach Globalnej Północy, udało się w ciągu kilku lat doprowadzić do znacznego spadku liczby zachorowań na polio, a do końca XX w. została ona niemal całkowicie wyeliminowana z krajobrazu zdrowotnego bogatszej części świata. Cały czas organizacje międzynarodowe inicjowały programy, których celem była likwidacja problemu polio również w krajach Globalnego Południa. Szczególnie zaangażowanie w tym kierunku wykazywał Rotary International w ramach rozpoczętego w 1985 r. wspólnie z WHO i Funduszem Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (UNICEF) programu PolioPlus, zakładającego zaszczepienie wszystkich dzieci na świecie. Do dziś cel ten nie został osiągnięty, ponieważ w takich krajach, jak Afganistan, Pakistan czy Nigeria fundamentaliści religijni nastawiają ludność przeciwko szczepieniom.

Przebieg epidemii oraz odpowiedź na nią poszczególnych państw znajduje odzwierciedlenie w wizualnej kronice, jaką stanowi zbiór analizowanych znaczków. Najwcześniej, bo już w 1950 r., znaczek taki wydała Norwegia (Ryc. 1). Przedstawia on dziewczynkę zbierającą kwiaty i opatrzony jest opłatą dodatkową na rzecz ofiar choroby. W wyniku akcji zebrano wówczas 53 700 koron, co znaczy, że sprzedano przeszło milion takich znaczków³⁴. Z kolei amerykański znaczek z 1957 r. przedstawia kobietę w pelerynie (Ryc. 2), która jedną ręką zdaje się ochraniać dziewczynkę i chłopca, a drugą opiera na tarczy, na której widocz-

³³ M. Stasiak, *Polio w Polsce*, s. 28.

³⁴ F.R. Smith, *Poliomyelitis*, s. 62.

ne są dwa węże splecione wokół laski³⁵. Jest to reprodukcja rewersu medalu, który rok wcześniej amerykański Kongres przyznał Salkowi w uznaniu za opracowanie szczepionki. Umieszczony na awersie wizerunek Salka, jako osoby żyjącej, nie mógł trafić na znaczek ze względów formalnych – zabraniały tego zasady obowiązujące przy doborze tematów filatelistycznych obowiązujące w Stanach Zjednoczonych. Zarówno zarządowi poczty, jak i kierownictwu NFIP, z którym konsultowano projekt znaczka, zależało na podkreśleniu społecznego charakteru walki z chorobą. O ile zatem medal honorował wyłącznie Salka, umieszczony na znaczku tekst mówi o tych którzy pomogli w walce z polio (*Honoring Those who Helped Fight Polio*). Użyte sformułowanie jest najbardziej inkluzyjne – w toku konsultacji odrzucono te, które honorowały wyłącznie wolontariuszy uczestniczących w testach szczepionki lub tych biorących udział w kampanii *March of Dimes*³⁶. Była to jedna z największych emisji znaczka okolicznościowego w dotychczasowej historii amerykańskiej poczty – wydrukowano go w blisko 187 milionach egzemplarzy³⁷.

Znaczenie znaczka pocztowego jako swoistej kroniki epidemii uwidacznia się szczególnie w przypadku Argentyny. Nadejście choroby, której wcześniej praktycznie w kraju nie notowano, wywołało masową panikę. Zachorowało 6,5 tysiąca osób, co dziesiąta z nich zmarła³⁸. W kwietniu 1956 r. argentyńska poczta wydała znaczek wzywający do walki z polio (Ryc. 3). Był to tak zwany semipostal, czyli znaczek charytatywny, za który oprócz opłaty nominalnej należało uiścić opłatę dodatkową przeznaczoną na konkretny cel – w tym przypadku na wsparcie ofiar choroby³⁹. Na ogół opłaty dodatkowe stanowią niewielką część nominalnej, tym razem jednak było odwrotnie – ustalono ją na 30 centavos wobec 20 centavos opłaty nominalnej, co jednoznacznie wskazywało na powagę sytuacji. Znaczek przedstawia twarz śpiącej Antiope z renesansowego obrazu autorstwa Antonia da Correggio⁴⁰. Wybór sceny z greckiego mitu, zgodnie z którym Antiope zostaje we śnie zgwałcona przez Zeusa, w wyniku czego rodzi bliźnięta, można interpretować jako wyraz solidarności z ofiarą przemocy zadanej podstępnie, gdy niczego nieświadoma nie może się bronić. Tak właśnie atakował wirus polio – wspomnienia ofiar tej choroby często przywołują motyw układania się do snu, z którego nie można się już podnieść⁴¹. Wiele krajów udzieliło wówczas Argentynie pomocy, a armia amerykańska otworzyła most powietrzny, którym transportowano respiratory i szczepionkę. Epidemii udało się opanować właśnie dzięki temu wsparciu, do czego rząd Argentyny odniósł się już w sierpniu, emitując kolejny znaczek. I tym razem sięgnięto do znanego dzieła sztuki – znaczek przedstawia frag-

35 Choć z założenia miała to być laska Eskulapa, czyli symbolizujący profesję lekarską wąż owinięty wokół laski, znaczek przedstawia kaduceusz, a więc dwa węże owinięte wokół laski, co zgodnie z mitologią grecko-rzymską symbolizuje handel. Autor medalu, Gilroy Roberts, był za ten błąd mocno krytykowany, jednak winnych należałoby raczej szukać wśród tych, którzy kaduceusz wybrali na symbol amerykańskiego Korpusu Medycznego w 1902 r. C. Posner, *3¢ Honoring*, s. 835–836.

36 Ibidem, s. 834–835.

37 *Polio Stamp Removed from Sale*, „American Philatelist” 1959, t. 72, nr 10, s. 725. Generalnie jednak projekt znaczka uznaje się za dość niefortunny, zob. N.B. Brown, *Artistic Postage?*, „The New York Times Magazine”, 24.03.1957, s. 60–61.

38 D.E. Testa, *From Camphor to the Sabin Vaccine Polio in Argentina*, Buenos Aires 2018, s. 99; A. Pignatelli, *La epidemia de polio que asoló al país en 1956: 6500 casos, todo pintado con cal y niños con una bolsita de alcanfor como “solución”*, www.infobae.com/sociedad/2020/03/15/la-epidemia-de-polio-que-asolo-al-pais-en-1956-6500-casos-todo-pintado-con-cal-y-ninos-con-una-bolsita-de-alcanfor-como-solucion [dostęp 10.04.2025].

39 *New Issues and Discoveries. Argentina*, „American Philatelist” 1956, t. 69, nr 10, s. 732.

40 A. da Correggio, *Vénus, Satyre et Cupidon*, olej na płótnie, ok. 1524–1527 r., Luwr, Paryż.

41 M. Stasiak, *Polio w Polsce*, s. 22.

Ryc. 3. Argentyna, 1956 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Welcome Collection, Londyn)

Ryc. 4. Argentyna, 1956 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Welcome Collection, Londyn)

ment obrazu Leonarda da Vinci *Madonna w grocie*, na którym Dzieciątko Jezus podnosi dłoń w geście błogosławieństwa (Ryc. 4)⁴². Żeby nie było wątpliwości, kogo błogosławi, na znaczku umieszczono napis: „Wdzięczność dzieci argentyńskich narodom całego świata”. Trudno o bardziej dosłowny przypadek wykorzystania filatelistyki w dyplomacji do wyrażenia oficjalnego stanowiska państwa.

Symbolika prozdrowotnego przekazu

Znaczki, nie tylko te dotyczące medycyny i zdrowia, konkurują ze sobą, zarówno w codziennym użyciu przez osoby nadające przesyłki, jak i krajowych i zagranicznych kolekcjonerów. To zachęca projektantów do sięgania po śmiałe rozwiązania wizualne i eksperymenty z kolorem, kompozycją czy użyciem symboliki, by wyróżnić swoje dzieło.

Znaczki pocztowe są medium zarówno wizualnym, jak i tekstowym. Jakkolwiek pozwalają na masową ekspozycję treści, to ze względu na niewielkie rozmiary wymuszają na projektantach wiele ograniczeń. Przekaz, który zawierają, musi być skrótowy, uproszczony i oparty na językowych i wizualnych konwencjach – zarówno tekstualnych, jak i graficznych. Podobnym ograniczeniom podlegają też inne formy komunikacji, jak plakat czy ulotka, jednak w przypadku znaczków komunikująca powierzchnia jest radykalnie ograniczona. Skrótowość, uproszczenia i konwencjonalność wymuszane przez format znaczka przekładają się na stosowanie powszechnie rozpoznawanych i uznawanych oczywistości dotyczących społecznych

norm i ról, tego, co jest pożądane, a co uznaje się za nieszczęście i cierpienie, czym jest zdrowie czy niepełnosprawność – oraz jakie wartości są im przypisywane.

W przypadku kampanii filatelistycznych koordynowanych na poziomie międzynarodowym regułą jest wykorzystanie wspólnego emblematu lub sloganu, stanowiącego znak rozpoznawczy znaczków wydanych w ramach akcji. Takim wspólnym elementem kampanii Stop Polio, rozpoczętej w 1984 r., był logotyp, którego centralnym elementem było słowo STOP zapisane krojem określanym mianem *magnetic ink*, naśladującym krój pisma E-13B, używanego do zapisu danych liczbowych na czekach bankowych od lat pięćdziesiątych XX w.⁴³ Na czekach numery drukowane były tuszem

42 L. da Vinci, *Madonna w grocie*, olej na desce, ok. 1491–1499 r. i 1506–1508 r., The National Gallery, Londyn.

43 *Magnetic Ink Characters*, „Philamath. A Journal of Mathematical Philately” 1987, t. 9, nr 1, s. 11–13.

magnetycznym w systemie MICR (*Magnetic Ink Character Recognition*), co umożliwiała ich odczyt w automatycznych skanerach. Krój ten szybko zaczął być postrzegany jako wyraz zacieśniającej się interakcji człowieka z techniką, awansując do rangi symbolu nowoczesności⁴⁴. Początkowo zestaw znaków we wzorze E-13B obejmował jedynie liczby i znaki kontrolne. Szybko jednak inspirowane nim kroje pisma trafiły na plakaty w galeriach sztuki nowoczesnej i na okładki pism komputerowych, stając się jedną z najłatwiej rozpoznawalnych ikon popkultury lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Można przypuszczać, że wybór tego właśnie kroju pisma miał służyć budowaniu percepcji walki z polio jako zadania na miarę wieku komputerów, muzyki elektronicznej i kosmicznych wahadłowców, kiedy to nie powinno być miejsca dla chorób skutkujących niepełnosprawnością dzieci.

W zakresie ikonografii na znaczkach poświęconych polio dominowały dwa zasadnicze motywy. Pierwszym chronologicznie jest niepełnosprawność, początkowo przedstawiana jako znak choroby, z czasem jako zagrożenie, którego można uniknąć. Drugim jest szeroko rozumiany kompleks medyczny rozumiany jako narzędzie walki i zwycięstwa nad chorobą: obrazowanie medyczne, szczepionka i medycyjni profesjonaliści – od tych motywów rozpoczynamy analizę.

Obrazowanie medyczne: wirus

Stosunkowo często stosowanym na znaczkach podejmujących temat chorób wirusowych motywem wizualnym jest przedstawienie samego wirusa. Korzysta się w tym zakresie z różnych konwencji obrazowania medycznego: od schematów w uproszczony sposób przedstawiających budowę wirusów po zdjęcia wykonane pod mikroskopem elektronowym lub naśladujące takie zdjęcia odręczne rysunki. Zastosowanie na znaczkach pocztowych obrazowania medycznego koresponduje z zastosowaniem mikroskopu elektronowego w wirusologii w drugiej połowie XX w. oraz z późniejszym stopniowym rozpowszechnieniem się tego rodzaju ikonografii w zachodniej kulturze wizualnej – od dyskursu popularno-naukowego, przez reklamowy, po praktyki artystyczne⁴⁵. O ile motyw wirusa był stałym elementem ikonografii znaczków poświęconych AIDS już od pierwszych emisji z 1988 r., gdzie pozwalała odwołać się do choroby bez przywoływania jej etiologii, uznawanej za moralnie dyskredytującą ofiary, czy jej śmiertelnych skutków⁴⁶, to w przypadku znaczków dotyczących polio wirus wykorzystywany był rzadko i dopiero w XXI w. Niewątpliwie znaczenie miało to, że gdy zaczęto wydawać znaczki poświęcone polio na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w., nie istniały jeszcze elektronowe zdjęcia wirusa polio – takie uzyskano w 1952 r.⁴⁷ Mikroskopy elektronowe weszły na rynek

44 M. Owens, D. Reinfurt, *Pure Data: Moments in a History of Machine-readable Type*, „Visual Communication” 2005, t. 4, nr 2, s. 144–150.

45 Zob. J. van Dijck, *The Transparent Body. a Cultural Analysis of Medical Imaging*, Seattle, London 2005; E. Twardoch-Raś, *Sztuka biometryczna w perspektywie filozofii post- i transhumanistycznej*, Kraków 2021.

46 Zob. S. Łotysz, M. Zdrodowska, *The Iconography and Symbolics of AIDS Postage Stamps in Eastern Europe, 1988–2011*, „Centaurus” [w druku].

47 R.L. Reagan, A.L. Brueckner, *Morphological Observations by Electron Microscopy of the Lansing Strain of Poliomyelitis Virus after Propagation in the Swiss Albino Mouse*, „Texas Reports on Biology and Medicine” 1952, t. 10, nr 2, s. 425–428.

Ryc. 5. Niger, 2013 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Wellcome Collection, Londyn)

Wirus polio na znaczkach pocztowych przedstawiany jest jako wielokolorowa kula o niejednorodnej powierzchni, zbudowana z drobnych, splecionych ze sobą ciągów drobnych kulek. Rzadko pojawia się na znaczkach sam, zazwyczaj towarzyszy mu portret medycznego herosa, najczęściej Salka, jako znak pokonanej przez niego choroby. Zdarzają się jednak przykłady rozsadzania tej ilustracyjnej, nienacechowanej emocjonalnie reprezentacji. W 2013 r. Republika Nigru wydała znaczek pod hasłem „Położyć kres polio” (Ryc. 5), który wykorzystuje rysunek naśladowujący widok pod mikroskopem: oto kulisty fioletowy wirus polio (by nie było wątpliwości, został podpisany) ukazany jest w częściowym przekroju odsłaniającym splątaną w jego wnętrzu nić. Wirus został zanimizowany, przypomina insekta zarówno wyglądem, jak i przedstawionym na znaczku zachowaniem: porusza się na czterech zakończonych haczykowatymi wypustkami odnóżach, którymi wbija się w ukazaną w przekroju tkankę. Znaczek przedstawia scenę dosłownego ataku wirusa na ciało. Jest on mobilny i agresywny, przekłuwając się przez ciało – miękkie, delikatne i podatne na zranienie.

Triumf medycyny i techniki: szczepionka

W 1955 r. dopuszczono do użytku szczepionkę opracowaną przez zespół Salka, a sześć lat później do obiegu weszła szczepionka opracowana przez Sabina. Odtąd szczepionka jest jednym z najczęściej pojawiających się wizualnych motywów na znaczkach podejmujących problematykę polio. Kiedy używamy słowa „szczepionka”, posługujemy się w gruncie rzeczy hasłem za którym stoi farmaceutyczno-technologiczna infrastruktura, obejmująca produkcję, dystrybucję oraz system opieki zdrowotnej w różnych warunkach politycznych, klimatycznych i społecznych. Na niewielkiej powierzchni znaczka pocztowego ten złożony system przedstawiany jest za pomocą intelektualnego i wizualnego skrótu – szczepionki w dwóch wizualnych reprezentacjach: jako obiekt (butelka, kropla) oraz jako działanie (scena szczepienia).

Wykorzystywany jest zatem motyw kropli, która skapuje z łyżki (jak na algierskim znaczku z 1986 r.), lub kropli-kuli, która w łyżce spoczywa (jak w przypadku kubańskiego znaczka z 1973 r.). Zestawienie trzech elementów, kropli, łyżki i dziecięcej postaci, nawet

i spopularyzowały się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych⁴⁸, kiedy dostępna była już szczepionka na polio, która zdominowała znaczkową ikonografię.

Wirus polio na znaczkach pocztowych przedstawiany jest jako wielokolorowa kula o niejednorodnej powierzchni, zbudowana z drobnych, splecionych ze sobą ciągów drobnych kulek. Rzadko pojawia się na znaczkach sam, zazwyczaj towarzyszy mu portret medycznego herosa, najczęściej Salka, jako znak pokonanej przez niego choroby. Zdarzają się jednak przykłady rozsadzania tej ilustracyjnej,

48 P. Roingeard, *Viral Detection by Electron Microscopy: Past, Present and Future*, „Biology of the Cell” 2008, t. 100, nr 8, s. 491–501.

schematycznie zarysowanych, jest motywem tak powszechnie kojarzonym z polio, że nie jest nawet konieczne przywołanie nazwy choroby.

Zdarzają się w filatelistycznej ikonografii przedstawienia szczepionki-kropli bardziej żartobliwe, na przykład gdy jest ona poddana antropomorfizacji. Zabieg taki zastosowano w brazylijskiej serii pocztowej w 1994 r., obejmującej znaczek, stemple i koperty pierwszego dnia obiegu. Szczepionka-kropla przypomina sympatyczną, pękatą postać z filmu animowanego dla dzieci. Macha ona przyjaźnie z pocztowych stempli lub tańczy na znaczkach z dziećmi trzymając się z nimi za ręce. Na jednym ze stempli szczepionkowe postaci maszerują dziarsko jedna z drugą, a towarzyszy im podpis „Akcja oczyszczania. Eradykacja polio”.

By przywołać koncept szczepionki projektanci posługują się reprezentacją pojemnika, w którym szczepionka jest przechowywana (fiolka) i podawana (strzykawka). Strzykawka pojawia się na znaczkach rzadziej, ze względu na stosunkowo wczesne zastąpienie zastrzyków podaniem doustnym, jest jednak motywem obecnym na znaczkach dotyczących polio w XX w., zapewne jako jeden z podstawowych i najbardziej rozpoznawalnych obok stetoskopu medycznych atrybutów⁴⁹.

Zdecydowanie popularniejszym obiektem używanym do aplikowania szczepionki jest dozownik podający płyn doustnie, który sporadycznie występuje na znaczkach samodzielnie, ale pojawia się w scenach aktu zaszczepienia. Te są silnie skodyfikowane i przybierają niemal niezmienną formę: niemowlę lub kilkuletnie dziecko z mocno odchyloną w tył głową i otwartymi ustami przyjmuje zakrapianą na język szczepionkę, podawaną przez osobę dorosłą, która często nie jest ukazywana w całości, lecz widoczne są tylko jej dłonie. To ciekawy zabieg wizualny, który określić można jako synekdochę, a więc zastąpienie całości przez część. Podające szczepionkę dłonie oznaczają nie tylko pracownika medycznego, lecz i cały system techniczno-farmaceutyczny, który stoi za szczepieniem jako aktem dokonywanym na populacyjną skalę. Prowadzi to także do wizualnego skrótu, w którym dziecko z odchyloną głową i otwartymi ustami jest znakiem oznaczającym szczepienie przeciwko polio.

Szczepionka przeciwko polio na znaczkach pocztowych (i nie tylko) przedstawiana jest jako jedno z ważniejszych osiągnięć XX w. Pojawia się w filatelistycznych kolekcjach celebrujących milenialny przełom poprzez serie znaczków przedstawiające najważniejsze wydarzenia mijającego stulecia, obok doniosłych wydarzeń politycznych czy technologicznych przełomów. Szczepionka czytana jest jako triumf medycyny nad straszliwą chorobą oraz jako oręż walki o eliminację choroby w skali globalnej lub niedopuszczenie do jej powrotu⁵⁰.

Medyczni bohaterowie

Szczepionka jest interpretowana jako zwycięstwo medycyny w walce z polio, na znaczkach badacze utożsamiani z tym sukcesem, to wyłącznie Salk i Sabin. Znacznie rzadziej odnotowywani są Hilary Koprowski (znaczek z Wysp Świętego Tomasza i Książęcej,

49 Warto dodać, że jednoznacznie pozytywnymi konotacjami strzykawki jako narzędzia ochrony i wsparcia ze strony medycyny zachwiała epidemia HIV/AIDS, w odniesieniu do której strzykawka wykorzystywana wielokrotnie, głównie przez osobą używającą narkotyków dożylnie, stała się jednym z najbardziej rozpoznawalnych mechanizmów transmisji wirusa HIV w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.

50 Według danych WHO, wirus polio typu 2 został zlikwidowany w 1999 r., a wirus typu 3 – w 2020 r. Ogniska wirusa typu 1 pozostają aktywne w Pakistanie i Afganistanie (*Poliomyelitis (polio)*, www.who.int/health-topics/poliomyelitis#tab=tab_1 [dostęp 28.01.2025]).

2008 r.), którego wczesne prace nad żywą szczepionką stworzyły podstawy późniejszego sukcesu Sabina, czy Jean Macnamara (znaczek z Australii, 1995 r.), która wykazała, że istnieje więcej niż jeden szczep wirusa polio. W badanej kolekcji nie znajduje się żaden znaczek przedstawiający w kontekście polio Thomasa H. Wellera, Johna F. Endersa i Fredericka C. Robbinsa, których odkrycia w zakresie fizjologii wirusów okazały się kluczowe w diagnozowaniu polio i rozwoju masowej produkcji szczepionek obu typów i którzy nagrodzeni zostali za nie Nagrodą Nobla.

Salk i Sabin są w znaczkowej ikonografii heroizowani, a służą temu wizualne konwencje portretu i scenki rodzajowej, czy to w formie fotografii, czy rysunku. Konwencja portretowa ma w ikonografii znaczków pocztowych ogromną tradycję. Jest też jedną z najpowszechniejszych konwencji ikonograficznych o bogatej historii i skonwencjonalizowanej formie. Obaj badacze przedstawiani są z towarzyszeniem pozwalających ich rozpoznać atrybutów, jak reprezentacja wirusa czy strzykawka, którą nabierana jest płynna szczepionka ze szklanego pojemnika. Często obrazowani są przy biurku, spoglądają na widza znad mikroskopu, jakby uchwyceni w czasie pracy. Salk trzyma strzykawkę lub stojak z probówkami w ręku, przyglądając im się pilnie i w skupieniu. Niewątpliwie jest on postacią dominującą w wizualnej narracji o polio⁵¹. Często przedstawiany jest z serdecznym, szerokim uśmiechem, co nie jest zasadą w reprezentacji badaczy, naukowców czy jakichkolwiek innych postaci publicznych poza reprezentantami przemysłu rozrywkowego. Dotyczy to zarówno portretów na znaczkach, jak i w innych mediach. Wizerunek ten koresponduje jednak z publiczną personą Salka i tym, jak przedstawiały go media. Jego medialna osobowość była napędzana dynamiką kampanii NFIP, której skala i skuteczność uczyniła z Salka bohatera prasy i telewizji, a skromne zachowanie (jak odrzucenie zaproszenia na urodziny Harry'ego Trumana czy sprzedaż otrzymanego za zasługi auta i przeznaczenie uzyskanej kwoty na szczepionki dla dzieci⁵²) zjednywało mu serca Amerykanów. Znaczkowe podobizny Salka, łagodnie uśmiechniętego i pośród dzieci, oddają jego aurę „ludowego naukowca”⁵³.

Drugą obok portretu konwencją jest scena podawania szczepionki dziecku – w ten sposób przedstawiany jest wielokrotnie Salk i tylko jeden raz Sabin. Zgodnie z charakterem dokonanych przez badaczy odkryć Salk ukazywany jest w czasie robienia dziecku zastrzyku, Sabin zaś podaje dziecku szczepionkę doustnie. Konwencję aktu szczepienia opisaliśmy już wcześniej, zwracając uwagę, że jej elementem są anonimowe dłonie dorosłego podające szczepionkę dziecku. Zasada ta nie jest stosowana w przypadku znaczków, na których Salk lub Sabin szczepią osobiście. Ich tożsamość jest wyeksponowana dzięki dobrze widocznej i rozpoznawalnej twarzy, widoczna jest cała postać, pochylająca się z troską i łagodnie nad dzieckiem. Zazwyczaj w scenie poza naukowcem i dzieckiem bierze udział także pielęgniarka, wspierając proces inokulacji, ale także reprezentując medycynę nie tyle naukową i laboratoryjną, co ukierunkowaną na bezpośrednią pomoc i kontakt z pacjentem.

51 Podobizny Salka i Sabina często przedstawiane są wspólnie w formie kolazu lub na wydawanych w serii parach znaczków czy na kopertach pierwszego dnia obiegu. Salk częściej pojawia się na znaczkach jako samodzielny bohater.

52 A. Valiunas, *Jonas Salk, the People's Scientist*, „The New Atlantis” 2018, nr 56, s. 120.

53 Ibidem.

Polio i technologie niepełnosprawności

Dominującym na znaczkach poświęconych polio motywem wizualnym jest jednak niepełnosprawność. Za doskonały przykład, a zarazem wstęp do dalszych rozważań mogą posłużyć dwa znaczki wydane w Polsce oraz w Danii, na których wizualnie jest ona utożsamiona z polio jako jednoznaczny znak choroby. Niepełnosprawność została na tych znaczkach zmetaforyzowana⁵⁴. Na znaczku nadrukowanym na polskiej karcie pocztowej z 1985 r., tak zwanej całostce (Ryc. 6), wykorzystano obraz motyla z gatunku Rusałka admirał. To motyl o dużych rozmiarach i charakterystycznym ubawieniu, przez co jest powszechnie w Polsce rozpoznawalny i jest jednym z popularniejszych przedstawień motyli. Motyl zaprezentowany jest w sposób podobny do albumowych przedstawień: widziany jest z góry z rozłożonymi skrzydłami prezentującymi charakterystyczny, czarno-biało-pomarańczowy wzór. Jednak tylko prawa część owada jest kolorowa. Lewa para skrzydeł jest wyraźnie mniejsza i widoczny jest tylko jej popielaty zarys. Ilustracji towarzyszy wezwanie „Chrońcie dzieci przed chorobą Heinego-Medina”⁵⁵. Duński znaczek, wydany w 1995 r., przedstawia złamane białe pióro na czerwonym tle oraz nazwę organizacji „Narodowe Stowarzyszenie Ofiar Polio, Ruchu Drogowego i Wypadków Komunikacyjnych”.

W obydwu przypadkach niepełnosprawność przedstawiona jest za pomocą delikatnego, efemerycznego obiektu, motyla lub pióra, który przedstawiony jest jako naruszony. Ilustracje te oddają sposób, w jaki myślano (i nadal myśli się) o niepełnosprawności. Oto delikatne i kruche ciała dzieci, wystawione na działanie choroby zostają przez nią nieodwracalnie uszkodzone, pomniejszone i złamane. Niepełnosprawność przedstawiona zostaje w zmedykalizowany sposób, jako kondycja pojedynczego ciała⁵⁶. Podlega też patologizacji, to znaczy przedstawiona jest jako negatywnie rozumiane odejście od normy. Znaczki te ukazują podejście do niepełnosprawności i wartości z nią związanych, które charakterystyczne są dla dyskursu medycznego i rzucają światło na strategie reprezentacji i używane środki retoryczne stosowane na znaczkach pocztowych – szczególnie w odniesieniu do techniki (technologii medycznych i rehabilitacyjnych). Te zaś są częste, gdyż na znaczkach pocztowych, których rozmiar i kontekst użytkowania wymuszają posługiwanie się czytelnymi skrótami, polio reprezentowane jest wizualnie właśnie przez niepełnosprawność, którą symbolizuje z kolei

- 54 Istnieje skromne piśmiennictwo dotyczące reprezentacji niepełnosprawności na znaczkach pocztowych, zob. m.in. G. Swan, T. Meade, J.D. Klein, D. Serlin, *Licking Disability: Reflections on the Politics of Postage Stamps*, „Radical History Review” 2006, nr 94, s. 228–232; K. Demetriou, S. Symeonidou, *Stamped Allegories of Disability: Representations of the Disabled Body on Postage Stamps*, „Disability & Society” 2023, t. 38, nr 7, s. 1091–1116. Nie są tam jednak analizowane wątki dotyczące ikonografii niepełnosprawności w kontekście polio, choć tekst *Licking Disability* wspomina amerykański znaczek z 1957 r., który akurat nie przedstawia osób z niepełnosprawnością.
- 55 Zarówno ten tekst, jak i napis na kopercie „Fundusz na rzecz walki z chorobą Heinego-Medina” był w języku polskim, jednak umieszczenie emblematu Stop Polio Campaign czyniło przekaz tego waloru filatelistycznego jasnym również za granicą. Jest to o tyle istotne, że nadrukowany znaczek miał nominalnie 15 złotych, a zatem mógł być bez dopłaty stosowany w komunikacji zagranicznej. Zob. S. Żółkiewski, *Z warsztatu zbieracza całostek*, „Filatelista” 1986, t. 33, nr 4, s. 78.
- 56 Tzw. model medyczny to dominujący choć nie jedyny model ujmowania niepełnosprawności. Dzięki ruchom emancypacyjnym osób z niepełnosprawnościami w drugiej połowie XX w. pojawiły się i rozpowszechniają inne modele, jak model społeczny czy prawno-człowieczy, zob.: M. Wlazło, *Wprowadzenie do studiów o niepełnosprawności*. *Geneza, nurty, perspektywy*, Szczecin 2025; Z. Głąb, *Niezależne życie osób z niepełnosprawnością intelektualną w świecie VUCA – między konwencją a praktyką*, [w:] *Życie z niepełnosprawnością w świecie VUCA*, red. G. Mikołajczyk-Lerman, J. Sztobryn-Giercuskiewicz, Łódź 2022, s. 27–50; M. Zdrodowska, *Między aktywizmem a akademią. Studia nad niepełnosprawnością*, „Teksty Drugie” 2016, nr 5, s. 384–403.

Ryc. 6. Polska 1985 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Wellcome Collection, Londyn)

Ryc. 7. Turks i Caicos, 1989 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Wellcome Collection, Londyn).

uszkodzone ciało lub wspierająca je technika: protezy i technologie asystujące. Instrumenty te, które za Katherine Ott określić można jako obiekty niepełnosprawności (ang. *disability things*)⁵⁷, stają się markerami niepełnosprawności. W tej części pragniemy wykazać, że różne rodzaje owych obiektów są reprezentowane na znaczkach w odmienny sposób i związane są z nimi różne wartości.

Pierwszą grupą obiektów niepełnosprawności są instrumenty ortopedyczne, jak kule, ortopedyczne szyny czy gorsety wspomagające osoby, których układ nerwowy porażony został przez wirus. Dziecko stojące przy wsparciu kul było – i w dużej mierze nadal jest – wizualnym tropem pozwalającym zakodować polio i wszystko, co z nim związane. Trop ten często wykorzystywany był na znaczkach w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w., co korespondowało z łączeniem w dyskursie publicznym polio niemal wyłącznie z dzieciństwem. Andrea Ryken, analizująca reprezentacje polio, wiąże tę tendencję z orientowa-

niem się powojennej amerykańskiej kultury na dzieci (obejmującej *baby boom* czy rozwój pediatrii)⁵⁸. Ryken koncentruje się na kampanii *March of Dimes* i jej innowacyjnych metodach marketingowych i popularyzacyjnych, czyniących użytek z figury niepełnosprawnego lub zagrożonego niepełnosprawnością dziecka⁵⁹. Ten sposób obrazowania miał duży wpływ na ikonografię amerykańskich znaczków polio także dlatego, że medium to było w kampanii aktywnie wykorzystywane. Sprzężenie polio i dzieciństwa przekroczyło amerykański kontekst stając się trwałym elementem ikonografii polio (w tym znaczków) w skali globalnej.

Ozdrowieńcy po polio niemal nigdy nie są na znaczkach pokazani jako dorośli ludzie. Wyjątkiem od tej reguły są amerykańskie znaczki portretujące znane osoby, które „zwyciężyły” polio i osiągnęły sukces: prezydent Franklin D. Roosevelt oraz lekkoatletyczka Wilma Rudolph. Szczególnie interesujące są reprezentacje Roosevelta, którego publiczny wizerunek jako „zwycięzcy nad polio” wymagał tuszowania jego niepełnosprawności, w tym faktu, że używał wózka, i bezkompromisowej kontroli przekazu medialnego. Jak opisuje Lennard J. Davis, pomnik wprowadzający do przestrzeni publicznej wizerunek Roosevelta

57 K. Ott, *Disability Things: Material Culture and American Disability History, 1700–2010*, [w:] *Disability Histories*, red. S. Burch, M. Rembis, Urbana 2014, s. 119–135.

58 A. Ryken, *Polio in Twentieth Century America: A “Children’s Disease” in a Child-Centered Culture*, „Undergraduate Library Research Awards” 2008, nr 3, digitalcommons.lmu.edu/ulra/awards/2008/3 [dostęp 19.08.2025].

59 Ibidem.

na wózku wzbudził kontrowersje wiele lat po jego śmierci⁶⁰. W kolekcji Prout znajduje się tylko jeden znaczek ukazujący Roosevelta na wózku, wydany przez Turks i Caicos w 1989 roku (Ryc. 7).

Wykorzystanie wizerunku niepełnosprawnych dzieci jest głęboko zakorzenione w charytatywnym modelu niepełnosprawności, jak i charytatywnej ikonografii, ukierunkowanych na zachęcenie odbiorcy do finansowego wsparcia nadawcy komunikatu – organizacji wspierającej materialnie swoich podopiecznych. Istotnym elementem przekazu jest więc wykorzystanie takich środków, które zadziałają na emocje, takie jak litość lub współczucie, i przez to zachęcenie do hojności. Wykorzystanie wizerunku niepełnosprawnego dziecka – niewinnego, bezbronno, wymagającego wsparcia i zasługującego na bez troskę i szczęście – jest w stałym repertuarze charytatywnych kampanii w przeszłości, jak i obecnie⁶¹. Na znaczkach wizerunki dziecięcych ofiar polio uzupełniane są o wezwania, takie jak:

„pomóż kalekim dzieciom” (seria znaczków wydawana przez Kanadę od połowy lat pięćdziesiątych do połowy lat sześćdziesiątych XX w.), „nie lituj się nad nami, pomóż nam” (znaczek wydany przez Instituto Colombiano F.D. Roosevelt w 1962 r.) czy „pamiętajcie o mnie” (koperta wydana w 1957 r. przez Stany Zjednoczone)⁶².

Jeśli niepełnosprawność konotuje polio, a kule konotują niepełnosprawność, to wizualnym skrótem, a jednocześnie symbolem pokonania polio jest na znaczkach pocztowych figura odrzuconych, porzuconych lub zniszczonych kul. Ich nieużyteczność konfrontowana jest z postacią dziecka będącego w ruchu, rozumianego jako dziecko wolne od polio, bez niepełnosprawności. Powtarzającym się tropem jest postać kilkuletniego dziecka, które ma przy sobie kule, jednak w ostentacyjny sposób ich nie używa. Na francuskim znaczku z 1957 r. (Ryc. 8) widziany od tyłu nastoletni chłopiec trzyma kule w rozpostartych dło-

Ryc. 8. Francja, 1957 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Wellcome Collection, Londyn)

60 L.J. Davis, *Nacjonalizm i głuchota: wiek XIX*, [w:] idem, *Ustanawianie normy. Niepełnosprawność, głuchota i ciało*, przeł. M. Zdrodowska, Warszawa 2022, s. 119.

61 Wykluczanie z dyskursu charytatywnego, ale i polityk wsparcia dorosłych osób z niepełnosprawnościami jest rozpoznany i opisanym problemem. Dyskurs charytatywny jest poddawany krytyce w nurcie aktywizmu osób z niepełnosprawnościami, jak i studiów o niepełnosprawności (*disability studies*). Zob. P. Longmore, *Telethons: Spectacle, Disability, and the Business of Charity*, New York 2016; R.F. Drake, *A Critique of the Role of the Traditional Charities*, [w:] *Disability and Society. Emerging Issues and Insights*, red. L. Barton, Boca Raton 1999, s. 147–166.

62 Warto zaznaczyć, że obecne były także inne strategie komunikacyjne. Hannah J. Elizabeth, Gareth Millward i Alex Mold wskazały na takie wątki, jak obywatelska i matczyzna odpowiedzialność w kampaniach zachęcających do szczepień w Wielkiej Brytanii (H.J. Elizabeth, G. Millward, A. Mold, *'Injections-While-You-Dance': Press Advertisement and Poster Promotion of the Polio Vaccine to British Publics, 1956–1962*, „Cultural and Social History” 2019, t. 16, nr 3, s. 315–336). Dora Vargha opisała zaś wykorzystanie figury skutecznie rehabilitowanego dziecka po polio jako reprezentacji obywatela zaopiekowanego przez socjalistyczne państwo w zimnowojennej węgierskiej propagandzie (D. Vargha, *Polio and Disability in Cold War Hungary*, [w:] *The Oxford Handbook of Disability History*, red. M. Rembis, C.J. Kudlick, K. Nielsen, Oxford 2018, s. 369–384).

Ryc. 9. Kanada, 2005 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Wellcome Collection, Londyn)

wiona z kroplą, a więc symbolem szczepionki, była wyraźnym znakiem braku niepełnosprawności, oznaczającego zwycięstwo nad chorobą. Ta wizualna retoryka pojawia się na znaczkach praktycznie do współczesności. Wydany w 2005 roku w Kanadzie znaczek upamiętniający pięćdziesięciolecie wynalezienia szczepionki na polio przedstawia zarys piątki dzieci (Ryc. 9), z których każde uchwycone jest w bardzo dynamicznym ruchu – skoku z rozpostartymi ramionami, gdy wykopuje energicznie piłkę w górę czy w momencie stania na rękach. Z tym dynamicznym, kolorowym obrazkiem (figura każdego z dzieci jest w innym kolorze) kontrastują porzucone na pierwszym planie realistycznie przedstawione ortopedyczne szyny na nogi, zakończone czarnymi trzewikami, jakie nosiły dzieci po polio. Projektantka znaczka tak opisuje ten wizualny trop: „para porzuconych szyn przypomina o tym, jak wyglądało życie przed szczepionką”⁶³, wyraźnie utożsamiając protezę z niepełnosprawnością, a tę z polio.

Szczególnie ciekawe jest przedstawienie kul na wprowadzonym do obiegu w 2005 r. w Stanach Zjednoczonych stemplu upamiętniającym rocznicę premiery szczepionki Salka. Są one złamane na dwie części, a kompozycja ilustracji wskazuje, że przyczyną ich zniszczenia jest strzykawka – symbol szczepionki. Mamy tu zatem sprzężenie dwóch symboli używanych w ikonografii polio – strzykawkę symbolizującą medyczną wiedzę i infrastrukturę oraz kule jako znak niepełnosprawności, nieodłącznej konsekwencji polio.

Podsumowując, sprzęt ortopedyczny jest w filatelistyce wykorzystywany jako znak niepełnosprawności, a przez to porażki w walce o ochronę zdrowia i dobrostanu najmłodszych. Symbolizuje z jednej strony ową porażkę, gdy kule są w użyciu, a z drugiej zwycięstwo nad polio, gdy pojawiają się, ale nie są używane.

Kolejnym znaczącym symbolem związanej z polio niepełnosprawności jest wózek, który wykorzystywany jest w dyskursie wizualnym dotyczącym polio w podobny sposób, jak sprzęt ortopedyczny: oznacza niepełnosprawność, której można zapobiec dzięki szczepieniu, symbolizuje stan, którego można uniknąć i któremu należy aktywnie przeciwdziałać. Wózek, ale także korzystająca z niego osoba⁶⁴, pojawiają się jako kontrapunkt dla opisanej wyżej figury radosnych dzieci, przedstawianych najczęściej w grupie, bawiących

63 P. Newson, *Polio Vaccination 1955–2005*, „Details” 2005, July–September, s. 24.

64 Więcej o symbolu wózka inwalidzkiego: E. Guffey, *Designing Disability: Symbols, Space, and Society*, London 2017.

się wspólnie w gry wymagające fizycznej aktywności i sprawności. Niepełnosprawność jest zatem konsekwentnie ukazywana jako kondycja dotycząca pojedynczą osobę i izolująca ją od rówieśników czy ludzi w ogóle. W przeciwieństwie do sprawnych dzieci, te z niepełnosprawnościami, korzystające z technologii asystujących, nie są pokazywane w grupach w czasie zabawy. Do nielicznych przykładów przeczących tej regule należy belgijski znaczek wydany w 1962 r. przedstawiający dwóch chłopców siedzących na macie i rzucających do siebie piłkę. Obydwaj mają na nogach ortopedyczne szyny i wyraźnie znajdują się w przestrzeni szpitala lub ośrodka rehabilitacyjnego – w gruncie rzeczy nie tyle bawią się, co są poddawani terapii. Zestawienie wózka z grupą bawiących się dzieci buduje znaczenie na kontraście między aktywnością a biernością, między radością i wspólnotą, a cierpieniem i izolacją – wskazuje spekulatywną, przygnębiającą przyszłość dzieci niezaszczepionych. To samo znaczenie niesie schematyczne przedstawienie kropli szczepionki w której „zamknięte” jest dziecko siedzące w wózku (znaczek wydany w Boliwii w 1985 r. w ramach kampanii Stop Polio – Ryc. 10) czy realistyczny rysunek nastolatka w wózku, przesłoniętego wybarwioną na czerwono dłonią na kształt gestu „stop” (znaczek wydany przez Republikę Kongo w 1984 r. – Ryc. 11).

W obu zatem przypadkach – sprzętu ortopedycznego i wózków – te obiekty niepełnosprawności nie są przedstawiane jako narzędzia umożliwiające ozdrowieńcom po polio poruszanie się, poszerzające ich niezależność, być może umożliwiające edukację i udział w rynku pracy. Korzystanie z nich nie jest ukazywane jako element sprawczości, aktywności, okupiony nierzadko wysiłkiem długotrwałej rehabilitacji, lecz przeciwnie – obiekty te konotują bierność, poddanie się i bycie ofiarą.

Co interesujące, w całkowicie odmienny sposób wykorzystywana jest w dyskursie o polio inna proteza, umożliwiająca nie tyle mobilność, co oddychanie: respirator, wobec którego częściej używano wówczas miana żelaznego płuca. Było to okazałe urządzenie, w którym umieszczano chorego, którego sparaliżowane w wyniku ataku wirusa mięśnie klatki piersiowej nie pozwalały na samodzielne oddychanie. Na zewnątrz respiratora, przez szczelnie obejmujący szyję kołnierz wystawała jedynie głowa. Dzięki cyklicznie wytwarzanemu wewnątrz podciśnieniu, płuca chorego mogły wdychać i wydalać powietrze. Wielu chorych spędzało w żelaznym płucu resztę życia. O ile instrumenty ortopedyczne i wózki konotują na znaczkach porażkę w walce z polio, mimo, że wspomagają aktywność i mobilność osób z niepełnosprawnościami, to żelazne płuco, wspomagające

Ryc. 10. Boliwia, 1984 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Welcome Collection, Londyn)

Ryc. 11. Kongo, 1985 r. (źródło: Gwen Prout Stamp Collection, Welcome Collection, Londyn)

oddychanie, przedstawiane jest w ikonografii polio jako znak postępu i zwycięstwa medycyny.

Wprawdzie instrument ten nie pojawia się na znaczkach często, lecz jeśli już jest przedstawiany, to we wzniosłej, celebracyjnej aurze. Na kopercie wydanej we Francji w 1959 r. pojawia się elegancka, ascetyczna ilustracja tej maszyny w pastelowych barwach, w stylu technicznych rysunków poglądowych. Uwagę początkowo przyciąga niecodzienny kształt urządzenia – dopiero po chwili dostrzec można, że w respiratorze znajduje się pacjent. Podpis pod ilustracją głosi triumfalnie „Zwycięstwo nad polio”. W podobnym duchu odczytać można pamiątkową kopertę wydaną w Stanach Zjednoczonych w 1999 r. Jakkolwiek jej tematem jest „Szczepionka na polio w latach pięćdziesiątych XX wieku”, to na ilustracji wykorzystano słynne czarno-białe zdjęcie z sali Rancho Los Amigos Hospital, widzianej z góry, wypełnionej rzędami żelaznych płuc z pacjentami w środku, nadzorowanych przez pielęgniarki. Zdjęcie zrobiono w 1953 r. na potrzeby filmu promującego akcją *March of Dimes*. Rozmieszczone w dużej sali żelazne płuca symbolizują wysiłki podejmowane przez państwo w walce z chorobą, angażując do tego zaawansowaną technologię oraz sprawną infrastrukturę. Wrażenie robi liczba sprzętu i wydajność opieki, jaką zapewnia fotografowana instytucja. Co interesujące, jak wskazuje Coreen McGuire, w dyskursie wokół żelaznego płuca w Wielkiej Brytanii we wczesnych latach sześćdziesiątych pojawiały się porównania tego wspierającego oddychanie instrumentu do rakiet wystrzeliwanych w kosmos przez Związek Radziecki i Stany Zjednoczone⁶⁵. Porównania takie wychodziły od społeczności osób po polio i korzystających ze wspomaganego oddychania. Płaszczyzną porównania były niewielkie rozmiary przekładające się na poczucie klaustrofobii zarówno w przypadku statku kosmicznego, jak i żelaznego płuca oraz zadanie podtrzymywania funkcji życiowych (oddychania) osoby przebywającej w środku. Pojawiła się retoryczna figura „responautów” w żelaznych płucach, na wzór astronautów wynoszonych w kosmos w rakietach. To porównanie, choć przewrotne, zasadza się na zestawieniu dwóch zaawansowanych i konotujących nowoczesność i technologiczny postęp obiektów. Przez to, że loty w kosmos powszechnie uznawane były za triumf techniki i człowieka, zestawienie z nimi żelaznego płuca wzmacniało narrację o zwycięstwie nad polio, mimo że – podobnie jak kule szyny czy wózek – respirator nie leczył z niepełnosprawności, a jedynie – albo aż – umożliwiał życie z nią.

Podsumowanie

Polio było jedną z najbardziej obecnych i rozpoznanych w przestrzeni symbolicznej epidemii XX w. Przez obecność w bogatych krajach Globalnej Północy, w przeciwieństwie do zagrożeń zbierających o wiele większe śmiertelne żniwo, jak malaria, zapalenie płuc czy choroby biegunkowe, polio wywołało globalną panikę obecną w mediach głównego nurtu, przekładającą się na dużą obecność w przestrzeni komunikacyjnej i symbolicznej. Elementem tej ostatniej były znaczki pocztowe, które z jednej strony odzwierciedlały te globalne lęki, z drugiej strony kształtowały dyskurs i pamięć o polio.

65 C. McGuire, *Who Invented the Possum? What Historians Can Learn from Disabled Innovation in Britain's Responaut Communities*, „Technology and Culture” 2024, t. 65, nr 1, s. 89–116.

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. amerykańskie znaczki dotyczące polio wykorzystywały retorykę „wezwania do działania”, posługując się wizerunkiem dzieci z niepełnosprawnością, które stały się synekdochą polio jako takiego. Duży wpływ na tę strategię miała charytatywna kampania *March of Dimes*, która w nowatorski sposób korzystała z różnych mediów – w tym obiektów filatelistycznych. Retoryka ta została w kolejnych dekadach, już po wynalezieniu szczepionki, przejęta przez inne kraje, w dużej mierze z Globalnego Południa, w ramach *Stop Polio Campaign* czy przez działającą tam organizację Rotary International m.in. w ramach kampanii *End Polio Now*, w której wykorzystano hasło „Join the challenge. Stamp out polio” (2010 r.), wykorzystując wieloznaczność słowa „znaczek” (*stamp*) oraz „wyliminować” (*stamp out*). Wizerunki te miały zachęcać do wspierania działań na rzecz finansowania i popularyzowania szczepień. W krajach, gdzie wyliminowano zagrożenie polio, wizualna retoryka przesunęła się z koncentracji na ozdrowieńcach z niepełnosprawnościami na celebrowanie szeroko rozumianej medycyny: szczepionki jako znaku postępu i zwycięstwa medycyny nad chorobą i potencjalną niepełnosprawnością oraz Jonasa Salka jako osoby reprezentującej medyczną sprawczość i dobroczynność.

Na znaczkach pocztowych poświęconych polio pojawiają się tropy charakterystyczne dla znaczków dotyczących medycyny i zdrowia w ogóle, jak wyobrażenie wirusa, szczepienie czy znaczące dla historii medycyny postaci. Szczególnie interesująca wydaje się jednak ikonografia związana z niepełnosprawnością (rozumianą jako nieuchronna konsekwencja polio i jej symboliczne przedstawienie) oraz zróżnicowane podejście do sprzętów związanych z niepełnosprawnością. Podczas gdy żelazne płuco jest przedstawiane jako technologiczny sukces i zwycięstwo nad polio, kule i inne urządzenia ortopedyczne funkcjonują powszechnie jako symbol porażki. Aby przedmioty te mogły zostać odczytane w kluczu zwycięstwa, nie mogą być używane i muszą zostać odrzucone, a niepełnosprawność wyliminowana. Takie odczytywanie symboliki technologii asystujących jest powszechne, mimo że jak kule i aparaty ortopedyczne sprawiają, że pacjenci są mobilni, tak żelazne płuco sprawia, że oddychają. Na poziomie funkcjonalnym te obiekty niepełnosprawności są podobne, choć w dyskursie o polio przypisano im przeciwstawne znaczenia.

Niepełnosprawność jest przedstawiana na znaczkach jako zagrożenie i straszna konsekwencja zakażenia wirusem polio. Jest również indywidualizowana jako kondycja czysto medyczna i tragedia poszczególnego dziecka, któremu odbiera szanse na swobodne funkcjonowanie i izoluje od rówieśników. Nie pojawiają się żadne wskazania na niepełnosprawność jako stan, którym można zarządzać za pomocą zwiększania dostępności otoczenia czy odpowiednich polityk społecznych.

Bibliografia

- Benedetti G., *Philmedica: proposte di tematica medica*, Manduria 1985.
 Bishop W.J., Matheson N.M., *Medicine and Science in Postage Stamps*, London 1948.
 Brabin B., *Analysing Malaria Events from 1840 to 2020: the Narrative Told through Postage Stamps*, „Malaria Journal” 2021, t. 20, nr 399, s. 1–26, DOI 10.1186/s12936-021-03932-7.

- Brown N.B., *Artistic Postage?* „The New York Times Magazine”, 24.03.1957, s. 60–61.
- Brunn S.D., *Medical Philately and the World of COVID-19 Postage Stamps: Issues of Truth, Health and Wealth*, [w:] *COVID-19 and a World of Ad Hoc Geographies*, red. S.D. Brunn, D. Gilbreath, Cham 2022, s. 143–155, DOI 10.1007/978-3-030-94350-9_10.
- Černeckij O.E., *Medicina na poštovyh markah*, Moskva 1978.
- Child J., *Miniature Messages: The Semiotics and Politics of Latin American Postage Stamps*, Durham 2008.
- Conrad P., *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*, Baltimore 2007.
- Cozad C.W., *Polio-related Stamps*, „Scalpel & Tongs” 1992, t. 36, nr 1, s. 9–10.
- Cusack I., *Tiny Transmitters of Nationalist and Colonial Ideology: The Postage Stamps of Portugal and its Empire*, „Nations and Nationalism” 2005, t. 11, nr 4, s. 591–612, DOI 10.1111/j.1469-8129.2005.00221.x.
- Davies M.K., *Health Messages on Postage Stamps*, „World Health Forum” 1992, t. 13, s. 48–49.
- Davis L.J., *Ustanawianie normy. Niepełnosprawność, głuchota i ciało*, przeł. M. Zdradowska, Warszawa 2022.
- Dawson K.P., *Stamping out Disease: Health Education and Promotion by Miniature Messengers*, praca magisterska, Victoria University of Wellington, Wellington 2021.
- Demetriou K., Symeonidou S., *Stamped Allegories of Disability: Representations of the Disabled Body on Postage Stamps*, „Disability & Society” 2023, t. 38, nr 7, s. 1091–1116, DOI 10.1080/09687599.2021.1983417.
- Dijck J. van, *The Transparent Body. A Cultural Analysis of Medical Imaging*, Seattle, London 2005, DOI 10.1515/9780295990354.
- Drake R.F., *A Critique of the Role of the Traditional Charities*, [w:] *Disability and Society. Emerging Issues and Insights*, red. L. Barton, Boca Raton 1999, s. 147–166, DOI 10.4324/9781315841984-11.
- Dytman-Stasieńko A., *Cyfrowy świat wolności. Technologie medialnego oporu w Polsce w latach 80. XX wieku*, Warszawa 2024.
- Elizabeth H.J., Millward G., Mold A., *'Injections-While-You-Dance': Press Advertisement and Poster Promotion of the Polio Vaccine to British Publics, 1956–1962*, „Cultural and Social History” 2019, vol. 16, nr 3, ss. 315–336, DOI 10.1080/14780038.2019.1586061.
- Evans K.S., *The Argument of Images: Historical Representation in Solidarity Underground Postage, 1981–87*, „American Ethnologist” 1992, t. 19, nr 4, s. 749–767, DOI 10.1525/ae.1992.19.4.02a00070.
- Głąb Z., *Niezależne życie osób z niepełnosprawnością intelektualną w świecie VUCA – między Konwencją a praktyką*, [w:] *Życie z niepełnosprawnością w świecie VUCA*, red. G. Mikołajczyk-Lerman, J. Sztobryn-Giercuszkiwicz, Łódź 2022, s. 27–50, DOI 10.18778/8142-851-4.03.
- Guffey E., *Designing Disability: Symbols, Space, and Society*, London 2017, DOI 10.5040/9781350004245.
- Gwen Prout Stamp Collection*, wellcomecollection.org/works/gzw4b3x8 [dostęp 10.04.2025].
- Jeffery K., *Crown, Communication and the Colonial Post: Stamps, the Monarchy and the British Empire*, „The Journal of Imperial and Commonwealth History” 2006, t. 34, nr 1, s. 45–70, DOI 10.1080/03086530500411290.

- Kim E., *Curative Violence. Rehabilitating Disability, Gender, and Sexuality in Modern Korea*, Durham 2017, DOI 10.1515/9780822373513.
- Kinzer H.J., *Postal Stamp Rhetoric*, „Communicator” 1979, t. 9, nr 1, s. 18–29.
- Kloetzel J.E., *Scott 2007 Standard Postage Stamp Catalogue*, vol. 1–6, Sidney 2006.
- Kyle R., Shampo M., *Thomas Huckle Weller and the Successful Culture of Poliovirus*, „Mayo Clinic Proceedings” 1997, t. 72, nr 5, s. 422, DOI 10.1016/s0025-6196(11)64860-x.
- Lefrère B., Recoing, Agut H., *HIV and AIDS: a Philatelic Medical Review*, „Virologie” 2011, t. 25, nr 2, s. 21–40, DOI 10.1684/vir.2021.0877.
- Lefrère B., Recoing A., Delacour H., *COVID-19 Postage Stamps – Messages in a Message*, „Journal of the American Medical Association” 2021, t. 325, nr 14, s. 1377–1379, DOI 10.1001/jama.2021.2139.
- Lemiski K.J., *The Political Significance of Philately: Imperial and National Postal Systems in Ukraine*, praca doktorska, Arizona State University, Tempe 1999.
- Łotysz S., Zdrodowska M., *The Iconography and Symbolics of AIDS Postage Stamps in Eastern Europe, 1988–2011*, „Centaurus” [w druku].
- Libionka D., *Znaczkę pocztowe krajów „demokracji ludowej” źródłem do analizy propagandy komunistycznej*, „Polska 1944/45–1989 : studia i materiały” 2004, nr 6, s. 161–192.
- Longmore P., *Telethons: Spectacle, Disability, and the Business of Charity*, New York 2016, DOI 10.1093/acprof:oso/9780190262075.001.0001.
- Madsen O.A., *Health Message on Everybody’s Mail*, „World Health Forum” 1988, t. 9, nr 1, s. 24–28.
- Magnetic Ink Characters*, „Philamath. A Journal of Mathematical Philately” 1987, t. 9, nr 1, s. 11–13.
- McGuire C., *Who Invented the Possum? What Historians Can Learn from Disabled Innovation in Britain’s Responaut Communities*, „Technology and Culture” 2024, t. 65, nr 1, s. 89–116, DOI 10.1353/tech.2024.a920517.
- Moola S., *The Visual Representation of Health Education on COVID-19 African Postage Stamps: a Qualitative Multimodal Semiotic Analysis*, „African Journal of Rhetoric” 2023, t. 15, nr 1, s. 224–246.
- New Issues and Discoveries. Argentina*, „American Philatelist” 1956, t. 69, nr 10, s. 732.
- Newson P., *Polio Vaccination 1955–2005*, „Details” 2005, July–September, s. 24–25.
- Nie ma znaczków nijakich*, „Sugestie” 1987, nr 4, s. 30–31.
- Ott K., *Disability Things: Material Culture and American Disability History, 1700–2010*, [w:] *Disability Histories*, red. S. Burch, M. Rembis, Urbana 2014, s. 119–135.
- Owens M., Reinfurt D., *Pure Data: Moments in a History of Machine-Readable Type*, „Visual Communication” 2005, t. 4, nr 2, s. 144–150, DOI 10.1177/1470357205053388.
- Pignatelli A., *La epidemia de polio que asoló al país en 1956: 6500 casos, todo pintado con cal y niños con una bolsita de alcanfor como “solución”*, www.infobae.com/sociedad/2020/03/15/la-epidemia-de-polio-que-asolo-al-pais-en-1956-6500-casos-todo-pintado-con-cal-y-ninos-con-una-bolsita-de-alcanfor-como-solucion [dostęp 10.04.2025].
- Polio Stamp Removed from Sale*, „American Philatelist” 1959, t. 72, nr 10, s. 725.
- Poliomyelitis (polio)*, www.who.int/health-topics/poliomyelitis#tab=tab_1 [dostęp 28.01.2025].

- March of Dimes*, www.marchofdimes.org [dostęp 5.04.2025].
- Posner C., *3¢ Honoring Those Who Helped Fight Polio (Scott 1087)*, „American Philatelist” 2019, t. 133, nr 9, s. 834–840.
- Pramanik T., Pramanik S., Chanda R., *Postage Stamps as a Health Promotion Tool in the Nepalese Community*, „Eastern Mediterranean Health Journal” 2004, t. 10, s. 442–444, DOI 10.26719/2004.10.3.442.
- Reagan R.L., Brueckner A.L., *Morphological Observations by Electron Microscopy of the Lansing Strain of Poliomyelitis Virus after Propagation in the Swiss Albino Mouse*, „Texas Reports on Biology and Medicine” 1952, t. 10, nr 2, s. 425–428.
- Raento P., *Communicating Geopolitics through Postage Stamps: The Case of Finland*, „Geopolitics” 2006, t. 11, nr 4, s. 601–629, DOI 10.1080/14650040600890750.
- Reid D.M., *The Symbolism of Postage Stamps: A Source for the Historian*, „Journal of Contemporary History” 1984, t. 19, nr 2, s. 223–249, DOI 10.1177/002200948401900204.
- Roingard P., *Viral Detection by Electron Microscopy: Past, Present and Future*, „Biology of the Cell” 2008, t. 100, nr 8, ss. 491501, DOI 10.1042/bc20070173.
- Ryken A., *Polio in Twentieth Century America: A “Children’s Disease” in a Child-Centered Culture*, „Undergraduate Library Research Awards” 2008, nr 3, digitalcommons.lmu.edu/ulra/awards/2008/3 [dostęp 19.08.2025].
- Sanyal U., *Stamping out Cancer*, „British Journal of Cancer” 2003, t. 89, nr 12, s. 2165–2171, DOI 10.1038/sj.bjc.6601486.
- Scharfenberg G., *Medizin und Philatelie*, Berlin 1968.
- Scott D., *European Stamp Design: A Semiotic Approach to Designing Messages*, London 1995.
- Shampo M., Kyle R., *Jonas E. Salk – Discoverer of a Vaccine against Poliomyelitis*, „Mayo Clinic Proceedings” 1998, nr 73, s. 1176, DOI 10.4065/73.12.1176.
- Shampo M., Kyle R., Steensma D., *Albert Sabin – Conqueror of Poliomyelitis*, „Mayo Clinic Proceedings” 2011, t. 86, nr 6, s. e44, DOI 10.4065/mcp.2011.0345.
- Shulman S.T., *Ethical Pediatrics*, „Pediatric Annals” 2004, t. 33, nr 11, s. 730, DOI 10.3928/0090-4481-20041101-03.
- Smith F.R., *Poliomyelitis*, „Clinical Pediatrics” 1965, t. 4, nr 1, s. 62–63.
- Stasiak M., *Polio w Polsce 1945–1989: studium z historii niepełnosprawności*, Kraków 2022.
- Stoetzer C., *Postage Stamps as Propaganda*, Washington 1953.
- Suleja W., *Propagandowe treści znaczków pocztowych III Rzeszy*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1990, nr 1110, s. 271–281.
- Swan G., Meade T., Klein J.D., Serlin D., *Licking Disability: Reflections on the Politics of Postage Stamps*, „Radical History Review” 2006, nr 94, s. 228–232, DOI 10.1215/01636545-2006-94-228.
- Tan S.Y., Ponstein N., *Jonas Salk (1914–1995): A Vaccine against Polio*, „Singapore Medical Journal” 2019, t. 60, nr 1, s. 9–10, DOI 10.11622/smedj.2019002.
- Testa D.E., *From Camphor to the Sabin Vaccine Polio in Argentina*, Buenos Aires 2018.
- Titford M., *Postage Stamps Fading as Medical Education Tool*, „South Medical Journal” 2009, t. 102, nr 7, s. 707–710, DOI 10.1097/smj.0b013e3181a90ef2.
- Twardoch-Raś E., *Sztuka biometryczna w perspektywie filozofii post- i transhumanistycznej*, Kraków 2021, 10.4467/k7212.209/20.20.15566.

- Valiunas A., *Jonas Salk, the People's Scientist*, „The New Atlantis” 2018, nr 56, s. 99–128.
- Vargha D., *Polio and Disability in Cold War Hungary*, [w:] *The Oxford Handbook of Disability History*, red. M. Rembis, C.J. Kudlick, K. Nielsen, Oxford 2018, s. 369–384, DOI 10.1093/oxfordhb/9780190234959.013.22.
- Vatanoğlu E.E., Ataman A.D., *A Sexually Transmitted Disease: History of AIDS through Philately*, „Journal of the Turkish-German Gynecological Association” 2011, t. 12, nr 3, s. 192–196, DOI 10.5152/jtgga.2011.45.
- Virdi J., *Hearing Happiness. Deafness Cures in History*, Chicago 2020, DOI 10.7208/chicago/9780226690759.001.0001.
- Wlazło M., *Wprowadzenie do studiów o niepełnosprawności. Geneza, nurty, perspektywy*, Szczecin 2025, DOI 10.18276/978-83-7972-948-7.
- Wojtasik L., *Teoria i praktyka politycznej propagandy wizualnej*, Warszawa 1975.
- Yardley C.B., *The Representation of Science and Scientists on Postage Stamps: a Science Communication Study*, Canberra 2015, DOI 10.22459/rssps.02.2015.
- Zdrodowska M., *Między aktywizmem a akademią. Studia nad niepełnosprawnością*, „Teksty Drugie” 2016, nr 5, s. 384–403, DOI 10.18318/td.2016.5.25.
- Zola I.K., *Medicine as an Institution of Social Control*, „The Sociological Review” 1972, t. 20, nr 4, s. 487–504, DOI 10.1111/j.1467-954x.1972.tb00220.x.
- Żółkiewski S., *Z warsztatu zbieracza całostek*, „Filatelista” 1986, t. 33, nr 4, s. 77–79.

Finansowanie

Artykuł powstał w ramach projektu badawczego MEDEP – „Media i epidemie: Techniki popularyzacji wiedzy o zdrowiu publicznym w XX i XXI wieku.” Projekt MEDEP jest finansowany przez Narodowe Centrum Nauki w Polsce, UK Research and Innovation w Wielkiej Brytanii oraz Executive Agency for Higher Education, Research, Development & Innovation Funding w Rumunii, w ramach programu CHANSE ERA-NET Co-fund, który otrzymał dofinansowanie z Research and Innovation Programme Horizon 2020 Unii Europejskiej, na podstawie umowy grantowej nr 101004509. Grant Narodowego Centrum Nauki nr 2021/03/Y/HS3/00283.

dr hab. **Sławomir Łotysz**, prof. PAN, zajmuje się historią techniki, historią zdrowia i historią środowiskową. Pracuje w Instytucie Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów.
e-mail: s.lotysz@gmail.com

dr hab. **Magdalena Zdrodowska**, prof. UJ, zajmuje się studiami o niepełnosprawności, szczególnie w kontekście jej związków z techniką, sztuką i aktywizmem. Pracuje w Instytucie Sztuk Audiowizualnych UJ.
e-mail: magda.zdrodowska@uj.edu.pl

Data zgłoszenia artykułu: 14 kwietnia 2025

Data przyjęcia do druku: 19 sierpnia 2025